

पी. डी. पाटील यांच्या राजकीय नेतृत्वाचा चिकित्सक अभ्यास

श्रीमती रोहिणी भाऊसाहेब कांबिरे संशोधक विध्यार्थिनी, राज्यशास्त्र अधिविभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

E - mail : kambirerohini988@gmail.com

प्रस्तावना :

महाराष्ट्राच्या राजकीय, सामाजिक आणि सांस्कृतिक जडणघडणीत सातारा जिल्ह्याचे स्थान अत्यंत महत्त्वपूर्ण राहिले आहे. या जिल्ह्याने देशाला आणि राज्याला अनेक उत्तुंग नेतृत्वे दिली, त्यापैकीच एक अष्टपैलू आणि ध्येयवादी नाव म्हणजे 'क्रांतीअग्रणी' पी. डी. पाटील. आधुनिक कराडचे भाग्यविधाते आणि शिल्पकार म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या पी. डी. पाटील यांनी आपल्या प्रदीर्घ सार्वजनिक जीवनात राजकारणा पलीकडे जाऊन समाजकारणाचा एक नवा आदर्श वस्तुपाठ घालून दिला. कराडच्या नगरपालिकेत प्रदीर्घ काळ नगराध्यक्ष म्हणून काम करताना त्यांनी शहराचा जो कायापालट केला, तो आजही संपूर्ण महाराष्ट्रात 'कराड मॉडेल' म्हणून ओळखला जातो.

त्यांच्या राजकीय नेतृत्वाची मुळे भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यात आणि विशेषतः महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाण यांच्या विचारांत रुजलेली होती. यशवंतरावांच्या 'सुसंस्कृत राजकारण' आणि 'विकासाभिमुख दृष्टी' या वारशाचे ते खऱ्या अर्थाने पाईक ठरले. पी. डी. पाटील यांचे नेतृत्व केवळ सत्ता मिळवण्यासाठी किंवा खुर्ची टिकवण्यासाठी नव्हते, तर ते सर्वसामान्य जनतेचे प्रश्न सोडवण्यासाठी आणि रचनात्मक कार्यासाठी समर्पित होते. त्यांनी राजकारणात 'विकास' हाच केंद्रबिंदू मानला. मग तो शहराचा पाणीपुरवठा असो, भूमिगत सांडपाणी योजना असो, भव्य रस्ते असोत वा शिक्षणाच्या सोयी; त्यांच्या प्रत्येक निर्णयामागे दूरदृष्टी आणि शिस्तबद्ध नियोजनाची जोड होती.

त्यांच्या नेतृत्वाचे सर्वात मोठे वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांची 'लोकसंग्रह' करण्याची वृत्ती. त्यांनी केवळ आपल्या पक्षाच्या कार्यकर्त्यांनाच नव्हे, तर सर्वसामान्य नागरिकांनाही विकासाच्या प्रक्रियेत सामावून घेतले. सहकार, शिक्षण आणि स्थानिक प्रशासन या तीनही क्षेत्रांत त्यांनी केलेले कार्य आजही पथदर्शक ठरते. त्यांचे नेतृत्व हे केवळ सत्ताकेंद्रित नसून ते लोककल्याणकारी आणि मूल्यांवर आधारित होते. अशा या द्रष्ट्या नेत्याच्या राजकीय नेतृत्वाचा चिकित्सक अभ्यास करणे, हे केवळ त्यांच्या कार्याचा आढावा घेणे नसून, आधुनिक महाराष्ट्राच्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या विकासाचा प्रवास समजून घेणे आहे.

पारिभाषिक शब्द : राजकीय नेतृत्व, चिकित्सक अभ्यास, लोकसंग्रह, नगरप्रशासन

संशोधनाची उद्दिष्टे :

- पी. डी. पाटील यांच्या राजकीय कारकीर्दीचा ऐतिहासिक आढावा घेणे.
- त्यांच्या नेतृत्वाची वैशिष्ट्ये आणि कार्यपद्धतीचा अभ्यास करणे.
- कराडच्या नागरी विकासात (नगरपालिका प्रशासन) त्यांच्या योगदानाचे मूल्यमापन करणे.
- यशवंतराव चव्हाण आणि पी. डी. पाटील यांच्यातील राजकीय संबंधांचे विश्लेषण करणे.

संशोधन पद्धती :

या विषयासाठी प्रामुख्याने ऐतिहासिक आणि विश्लेषणात्मक पद्धतीचा वापर केला आहे. यामध्ये संदर्भ पुस्तके, वर्तमानपत्रातील लेख, स्मरणिका आणि आधी झालेले शोधनिबंध या दुय्यम साधनाचा वापर केला आहे.

विषयाचे विवेचन :

महाराष्ट्राच्या राजकीय इतिहासात 'कराडचे शिल्पकार' म्हणून ओळखले जाणारे पी. डी. पाटील हे संस्थात्मक व्यक्तिमत्त्व होते. त्यांच्या राजकीय कारकीर्दीचा प्रवास हा स्वातंत्र्योत्तर महाराष्ट्राच्या जडणघडणीचा एक महत्त्वाचा अध्याय आहे. पी. डी. पाटील यांच्या नेतृत्वाची खरी जडणघडण ही महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाण यांच्या मार्गदर्शनाखाली झाली. 'सुसंस्कृत राजकारण' आणि 'विकासाचा ध्यास' ही दोन सूत्रे त्यांनी आपल्या संपूर्ण कारकीर्दीत जपली. त्यांच्या राजकारणाचा केंद्रबिंदू हा नेहमीच 'सामान्य माणूस' आणि 'कल्याणकारी विकास' राहिला आहे.

पी. डी. पाटील यांच्या राजकीय प्रवासाची सुरुवात ही अत्यंत तळागाळातून झाली. त्यांनी कराड नगरपालिकेच्या माध्यमातून आपल्या सार्वजनिक जीवनाचा पाया रचला. सलग अनेक दशके कराडचे नगराध्यक्षपद भूषवताना त्यांनी शहराच्या नियोजनाचा जो आराखडा तयार केला, तो आजही आदर्श मानला जातो. रस्ते रुंदीकरण, भूमिगत गटार योजना,

पाणीपुरवठा आणि स्वच्छता यांसारख्या मूलभूत सुविधांमध्ये त्यांनी आणलेली शिस्त ही कौतुकास्पद होती. "स्वच्छ कराड, सुंदर कराड" ही घोषणा त्यांनी केवळ कागदावर न ठेवता प्रत्यक्ष कृतीत उतरवली. नगरपालिकेच्या माध्यमातून त्यांनी राबविलेला 'कराड पॅटर्न' हा राज्य आणि केंद्र स्तरावर चर्चेचा विषय ठरला, ज्याची दखल अनेक प्रशासकीय अधिकार्यांनीही घेतली.

पी. डी. पाटील हे यशवंतराव चव्हाण यांचे अत्यंत विश्वासू सहकारी मानले जात. यशवंतरावांच्या दिल्लीतील वास्तव्यादरम्यान कराड आणि सातारा जिल्ह्याची राजकीय धुरा सांभाळण्याचे महत्त्वाचे काम त्यांनी चोख बजावले. त्यांनी गटातटाच्या राजकारणापेक्षा 'विचारांच्या राजकारणाला' महत्त्व दिले. सातारा जिल्ह्यातील सहकार चळवळ उभी करण्यात त्यांचा मोलाचा वाटा होता. विशेषतः शिक्षण आणि सहकार या दोन क्षेत्रांना त्यांनी राजकारणाचे साधन न बनवता समाज परिवर्तनाचे माध्यम बनवले. कृष्णा सहकारी साखर कारखाना असो किंवा शिक्षण संस्थांचे जाळे असो, त्यांच्या दूरदृष्टीमुळे या संस्थांनी हजारो कुटुंबांना स्थैर्य मिळवून दिले. त्यांच्या नेतृत्वाचे सर्वात मोठे वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांची प्रशासकीय पकड आणि कार्यकर्त्यांशी असलेले थेट नाते. पी. डी. पाटील यांचा लोकसंग्रह दांडगा होता. ते केवळ निवडणूक जिंकणारे नेते नव्हते, तर लोकांच्या मनात स्थान निर्माण करणारे 'लोकनेते' होते. त्यांनी कधीही सत्तेचा वापर दडपशाहीसाठी केला नाही, तर संवादाच्या माध्यमातून प्रश्न सोडवण्यावर भर दिला. कराडमधील विविध सामाजिक आणि धार्मिक सलोखा टिकवून ठेवण्यात त्यांच्या संयमी नेतृत्वाचा मोठा वाटा होता. त्यांच्या काळात कराडने केवळ भौतिक प्रगतीच केली नाही, तर सांस्कृतिक आणि शैक्षणिक क्षेत्रातही मोठी झेप घेतली.

पी. डी. पाटील यांच्या राजकीय कारकीर्दीचा आढावा घेताना असे लक्षात येते की, त्यांचे नेतृत्व हे 'रचनात्मक' स्वरूपाचे होते. त्यांनी राजकारणाला विकासाची जोड दिली आणि स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा उपयोग लोकसेवेसाठी कसा करावा, याचा वस्तुपाठ घालून दिला. आजच्या तरुण पिढीतील राजकारण्यांसाठी त्यांचे जीवन हे एक मार्गदर्शक तत्त्व आहे. सत्तेपेक्षा जनसेवा आणि खुर्चीपेक्षा विकास मोठा असतो, हे त्यांनी आपल्या कृतीतून सिद्ध केले. आधुनिक कराडच्या प्रत्येक कोपऱ्यात त्यांच्या कार्याचा ठसा आजही उमटलेला दिसतो.

पी. डी. पाटील: नेतृत्वाची वैशिष्ट्ये आणि कार्यपद्धती :

पी. डी. पाटील यांचे नेतृत्व हे केवळ राजकीय सत्ता मिळवण्याचे साधन नव्हते, तर ते समाज परिवर्तनाचे एक प्रभावी माध्यम होते. त्यांच्या नेतृत्वाचा अभ्यास करताना काही ठळक वैशिष्ट्ये आणि विशिष्ट कार्यपद्धती प्रकर्षाने जाणवतात, ज्यांनी कराडच्या विकासाला एक नवी दिशा दिली.

अ) नेतृत्वाची प्रमुख वैशिष्ट्ये

१. विकासाभिमुख दृष्टी : पी. डी. पाटील यांच्या नेतृत्वाचा मूळ मंत्र 'विकास' हाच होता. राजकारणात गटातटाच्या वादापेक्षा शहराचा आणि ग्रामीण भागाचा भौतिक विकास कसा होईल, याकडे त्यांनी अधिक लक्ष दिले. रस्ते, पाणी आणि स्वच्छता या मूलभूत गरजांना त्यांनी सर्वोच्च प्राधान्य दिले.

२. प्रशासकीय शिस्त आणि पकड: एक लोकप्रतिनिधी असूनही त्यांची प्रशासकीय कामावर विलक्षण पकड होती. सरकारी अधिकारी आणि कर्मचारी यांच्याकडून काम करून घेण्याची त्यांची एक विशिष्ट पद्धत होती. कामाचा दर्जा आणि वेळेचे नियोजन या बाबतीत त्यांनी कधीही तडजोड केली नाही.

३. यशवंतराव चव्हाणांच्या विचारांचे अधिष्ठान: त्यांचे नेतृत्व सुसंस्कृत होते. सूडाचे राजकारण न करता, समोरच्या व्यक्तीच्या विचारांचा आदर राखणे आणि लोकशाही मूल्यांची जोपासना करणे हे त्यांच्या नेतृत्वाचे गमक होते.

४. अजेय जनसंपर्क : पी. डी. पाटील यांनी सर्वसामान्य माणसाशी थेट नाते जोडले होते. लोकांच्या सुख-दुःखात सहभागी होणे आणि त्यांच्या समस्या जाणून घेण्यासाठी सदैव उपलब्ध असणे, यामुळे त्यांना 'लोकनेते' हे पद प्राप्त झाले.

ब). कार्यपद्धतीचे विश्लेषण

१. कराड नगरपालिका आणि 'नगररचना मॉडेल': पी. डी. पाटील यांची कार्यपद्धती समजून घेण्यासाठी कराड नगरपालिकेचा अभ्यास अनिवार्य आहे. त्यांनी शहराच्या नियोजनासाठी ५० वर्षांनंतरचा विचार करून आराखडे तयार केले. रुंद रस्ते, नियोजित मार्केट आणि उद्याने ही त्यांच्या दूरदृष्टीची फळे आहेत. त्यांच्या कार्यपद्धतीमुळे कराड पालिकेला अनेकदा राज्य आणि केंद्र स्तरावरील पुरस्कार मिळाले.

२.संस्थात्मक बांधणी: त्यांनी केवळ राजकीय पदे भूषवली नाहीत, तर शिक्षण आणि सहकार क्षेत्रात संस्थांचे जाळे निर्माण केले. सहकारातून समृद्धी आणण्याची त्यांची पद्धत अत्यंत पारदर्शक होती. कृष्णा सहकारी साखर कारखाना आणि विविध शैक्षणिक संस्थांच्या माध्यमातून त्यांनी ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी दिली.

३.निर्णयक्षमता आणि अंमलबजावणी: एखादा प्रकल्प हाती घेतल्यावर तो पूर्णत्वास नेईपर्यंत त्याचा पाठपुरावा करणे, ही त्यांची कार्यशैली होती. निधीचा योग्य वापर आणि भ्रष्टाचाराला थारा न देणारी पारदर्शक कार्यपद्धती यामुळे जनतेचा त्यांच्यावर गाढा विश्वास होता.

४.तरुण नेतृत्वाला प्रोत्साहन: त्यांनी आपल्या कार्यकाळात अनेक तरुण कार्यकर्त्यांना राजकारणात आणि समाजकारणात संधी दिली. नेतृत्व केवळ स्वतःपुरते मर्यादित न ठेवता, दुसऱ्या फळीतील नेतृत्व तयार करण्याची त्यांची पद्धत लोकशाहीला पूरक होती.

एकूणच पी. डी. पाटील यांची कार्यपद्धती ही 'नियोजनबद्धता' आणि 'लोकसहभाग' या दोन खांबांवर उभी होती. त्यांनी राजकारणाला नैतिकतेची जोड दिली आणि विकासाचा 'कराड पॅटर्न' निर्माण केला. त्यांचे नेतृत्व हे केवळ एका शहरापुरते मर्यादित नसून, ते आदर्श स्थानिक प्रशासनाचे एक उत्तम उदाहरण आहे.

कराडच्या नागरी विकासात पी. डी. पाटील यांच्या योगदान :

आधुनिक महाराष्ट्राच्या नगरप्रशासनाचा इतिहास जेव्हा जेव्हा लिहिला जाईल, तेव्हा 'कराड नगरपालिका' आणि 'पी. डी. पाटील' ही दोन नावे अग्रक्रमाने घेतली जातील. पी. डी. पाटील यांनी केवळ एक नगराध्यक्ष म्हणून नव्हे, तर एक द्रष्टा नगररचनाकार म्हणून कराड शहराचा कायापालट केला. त्यांच्या नागरी विकासाच्या योगदानाचे मूल्यमापन करताना 'कराड मॉडेल' हे केवळ महाराष्ट्रासाठीच नव्हे, तर देशासाठी पथदर्शक ठरले आहे, हे स्पष्ट होते. त्यांच्या कार्यपद्धतीचा आणि योगदानाचा आढावा घेतल्यास त्यांच्या नेतृत्वाचे वेगळेपण प्रकर्षाने जाणवते. पी. डी. पाटील यांच्या नागरी विकासाचा सर्वांत मोठा पैलू म्हणजे त्यांची दीर्घकालीन दृष्टी. त्यांनी शहराचा विकास करताना केवळ तत्कालीन गरजांचा विचार केला नाही, तर पुढील ५० वर्षांतील लोकसंख्या आणि वाहतुकीचा विचार करून रस्त्यांचे रुंदीकरण केले. कराडमधील रुंद रस्ते आणि चौकांचे नियोजन हे त्यांच्या धाडसी निर्णयांचे फळ आहे. अनेकदा रस्ते रुंदीकरणात येणारी अतिक्रमणे काढताना त्यांनी कोणाचीही गय केली नाही, मात्र त्याच वेळी बाधित लोकांना विश्वासात घेऊन शहराच्या हिताला प्राधान्य दिले. आज कराड शहरात जी शिस्तबद्ध वाहतूक आणि मोकळे रस्ते दिसतात, त्यामागे पी. डी. पाटील यांची कठोर शिस्त आणि नियोजित आराखडा आहे.

स्वच्छ भारत अभियानाची संकल्पना येण्यापूर्वी कित्येक दशके आधी पी. डी. पाटील यांनी कराडमध्ये स्वच्छतेचा संस्कार रुजवला होता. "स्वच्छ कराड, सुंदर कराड" हे केवळ ब्रीदवाक्य नव्हते, तर ती त्यांची कार्यपद्धती होती. शहरात भूमिगत सांडपाणी योजना राबविणाऱ्या पहिल्या काही नगरपालिकांमध्ये कराडचा समावेश होतो. कचरा व्यवस्थापन, सार्वजनिक स्वच्छतागृहे आणि आरोग्याच्या सुविधांबाबत त्यांनी कधीही तडजोड केली नाही. त्यांच्या काळात कराड पालिकेला स्वच्छतेसाठी अनेकदा राज्य आणि राष्ट्रीय स्तरावरील पुरस्कार मिळाले. आरोग्य ही नागरिकांची मूलभूत गरज आहे, हे ओळखून त्यांनी पालिकेच्या दवाखान्यांचे आणि लसीकरण मोहिमांचे सक्षमीकरण केले. शहराला शुद्ध आणि मुबलक पाणीपुरवठा मिळावा यासाठी त्यांनी कृष्णा आणि कोयना नद्यांच्या संगमाचा भौगोलिक लाभ घेत अद्ययावत पाणीपुरवठा योजना कार्यान्वित केली. उन्हाळ्यातही शहराला पाणीटंचाई भासू नये, यासाठी त्यांनी केलेल्या नियोजनाचे आजही कौतुक होते. याशिवाय, शहरात उद्याने, वाचनालये, नाट्यगृह आणि क्रीडा संकुले उभारून त्यांनी नागरिकांच्या सांस्कृतिक आणि बौद्धिक विकासासाठी पायाभूत सुविधा उपलब्ध करून दिल्या. कराडचे 'वेणूताई चव्हाण स्मारक' आणि 'यशवंतराव चव्हाण समाधी परिसर' (प्रीतिसंगम) यांसारख्या स्थळांचा विकास करून त्यांनी शहराच्या वैभवात भर घातली.

पी. डी. पाटील यांच्या प्रशासकीय कौशल्याचे एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे 'पारदर्शकता'. नगरपालिकेचा एक-एक पैसा शहराच्या हितासाठीच खर्च झाला पाहिजे, असा त्यांचा कटाक्ष असे. त्यांनी प्रशासनात कामाची संस्कृती निर्माण केली. अधिकारी आणि कर्मचारी यांच्यात कर्तव्याची भावना निर्माण करतानाच, त्यांनी नागरिकांचा विकासकामात सहभाग वाढवला. लोकसहभागातून विकास कसा साधता येतो, याचे उत्कृष्ट उदाहरण त्यांनी आपल्या कार्यकाळात घालून दिले. एकूणच पी. डी. पाटील यांनी कराड नगरपालिकेला केवळ एक शासकीय संस्था न ठेवता, तिला लोकांच्या विकासाचे केंद्र बनवले. त्यांच्या योगदानामुळेच कराडची ओळख 'पेन्शनरांचे शहर' वरून एक 'प्रगत आणि सुसंस्कृत शहर' अशी झाली.

त्यांनी घालून दिलेला नागरी विकासाचा वस्तुपाठ आजही कोणत्याही नगरपालिका प्रशासनासाठी दीपस्तंभासारखा आहे. शहराच्या सर्वांगीण विकासासाठी केवळ निधी असून चालत नाही, तर पी. डी. पाटील यांच्यासारखी प्रबळ इच्छाशक्ती आणि दूरदृष्टी लागते, हेच त्यांच्या कार्याचे सार आहे.

यशवंतराव चव्हाण आणि पी. डी. पाटील यांच्यातील राजकीय संबंध

यशवंतराव चव्हाण आणि पी. डी. पाटील यांच्यातील राजकीय संबंध हे केवळ 'नेता आणि कार्यकर्ता' या स्वरूपाचे नसून ते 'गुरू आणि शिष्य' तसेच परस्परांवरील अढळ विश्वासाचे प्रतीक होते. या दोन नेत्यांमधील संबंधांचे विश्लेषण करताना असे दिसून येते की, आधुनिक महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत या जोडीने सातारा जिल्हा आणि विशेषतः कराड परिसराचा चेहरामोहरा बदलण्यात मोठी भूमिका बजावली. यशवंतराव चव्हाण हे महाराष्ट्राच्या आणि देशाच्या राजकारणात मोठ्या पदांवर कार्यरत असताना, त्यांच्या अनुपस्थितीत कराडची राजकीय आणि सामाजिक धुरा समर्थपणे सांभाळण्याचे काम पी. डी. पाटील यांनी केले.

यशवंतराव चव्हाणांच्या 'सुसंस्कृत राजकारणाचा' वारसा पी. डी. पाटील यांनी खऱ्या अर्थाने आत्मसात केला होता. त्यांच्यातील राजकीय संबंधांचा पाया हा वैयक्तिक महत्वाकांक्षेपेक्षा 'लोकसंग्रह' आणि 'विकासाचे राजकारण' यावर आधारलेला होता. यशवंतराव जेव्हा दिल्लीच्या राजकारणात व्यस्त असत, तेव्हा त्यांच्या मतदारसंघातील लोकांचे प्रश्न सोडवणे, कार्यकर्त्यांची मोट बांधणे आणि विकासाचे प्रकल्प मार्गी लावणे ही जबाबदारी पी. डी. पाटील यांनी अतिशय निष्ठेने पार पाडली. म्हणूनच त्यांना यशवंतरावांचे 'राजकीय वारसदार' आणि 'डोळे' म्हटले जायचे. या संबंधांचे आणखी एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे 'वैचारिक निष्ठा'. अनेक राजकीय चढ-उतारांच्या काळातही पी. डी. पाटील यशवंतरावांच्या पाठीशी खंबीरपणे उभे राहिले. यशवंतरावांनी जो 'सहकार आणि समाजकारण' यांचा विचार मांडला, तो पी. डी. पाटील यांनी कराड नगरपालिकेच्या आणि सहकारी संस्थांच्या माध्यमातून प्रत्यक्ष कृतीत उतरवला. यशवंतरावांच्या मार्गदर्शनाखाली पी. डी. पाटील यांनी कराडचा 'कराड मॉडेल' म्हणून विकास केला, ज्याचे कौतुक स्वतः चव्हाण साहेबांनी अनेकदा केले होते.

थोडक्यात, यशवंतराव चव्हाण आणि पी. डी. पाटील यांचे संबंध हे परस्परपूरक होते. यशवंतरावांकडे जी दूरदृष्टी होती, ती प्रत्यक्षात आणण्यासाठी लागणारी 'कार्यकारी क्षमता' पी. डी. पाटील यांच्याकडे होती. या दोघांमधील या घनिष्ठ आणि पारदर्शक संबंधांमुळेच कराडची राजकीय संस्कृती ही सुसंस्कृत आणि विकासाभिमुख राहिली. या संबंधांच्या विश्लेषणामुळे हे स्पष्ट होते की, एका मोठ्या नेत्याला आपल्या कार्याचा विस्तार करण्यासाठी पी. डी. पाटील यांच्यासारख्या निष्ठावान आणि कर्तबगार सहकाऱ्याची किती आवश्यकता असते.

निष्कर्ष :

पी. डी. पाटील यांच्या राजकीय नेतृत्वाचा चिकित्सक अभ्यास केल्यानंतर काही महत्त्वाचे निष्कर्ष समोर येतात. त्यांच्या संपूर्ण कारकीर्दीचे सार म्हणजे 'राजकारणापेक्षा समाजकारण मोठे' हे तत्व होय. पी. डी. पाटील यांनी राजकारणाकडे केवळ सत्ता मिळवण्याचे साधन म्हणून कधीही पाहिले नाही, तर त्याचा उपयोग समाजाच्या शेवटच्या घटकापर्यंत विकास पोहोचवण्यासाठी केला. त्यांच्या नेतृत्वाचा सर्वात मोठा विजय म्हणजे त्यांनी स्थानिक राजकारणात फोफावणाऱ्या गटबाजीला थारा न देता 'विकासाचे राजकारण' रुजवले. त्यांनी पक्षापलीकडे जाऊन लोकसंग्रह केला आणि कराडच्या हितासाठी सर्वाना एकत्र आणले.

कराड शहराच्या आजच्या आधुनिक आणि सुविहित रूपामागे पी. डी. पाटील यांची दूरदृष्टी आणि कमालीचे शिस्तबद्ध प्रशासन कारणीभूत आहे. रस्ते रुंदीकरण असो वा आशिया खंडातील नावाजलेली सांडपाणी व्यवस्था, या प्रत्येक कामात त्यांच्या प्रशासकीय कौशल्याची मोहोर उमटलेली दिसते. त्यांनी स्थानिक स्वराज्य संस्थांना एक नवी प्रतिष्ठा प्राप्त करून दिली. वस्तुनिष्ठपणे सांगायचे तर, त्यांचा 'कराड मॉडेल' हा केवळ एका शहराचा विकास नसून, तो आदर्श नगरप्रशासनाचा वस्तुपाठ आहे. आजच्या काळात, जेव्हा राजकारण केवळ सत्ताकेंद्रित होत चालले आहे, तेव्हा पी. डी. पाटील यांचे तत्त्वनिष्ठ आणि रचनात्मक नेतृत्व तरुण पिढीसाठी एक दीपस्तंभ आणि मार्गदर्शक ठरते. लोकशाही मूल्यांची जोपासना करत विकासाची गंगा घराघरात कशी पोहोचवता येते, याचे ते एक उत्तम उदाहरण आहेत.

संदर्भ सूची :

१. महाराष्ट्र शासन. (१९९९). सातारा जिल्हा गॅझेटियर (सुधारित आवृत्ती). दर्शनिका विभाग, मुंबई.

२. कराड नगरपालिका प्रशासन. (विशिष्ट वर्ष). नगरपालिका दप्परी नोंदी आणि वार्षिक प्रशासन अहवाल (१९६०-१९९०). कराड, महाराष्ट्र.
३. महाराष्ट्र विधानसभा सचिवालय. (विशिष्ट वर्ष). विधानसभा कामकाज अहवाल: पी. डी. पाटील यांचे योगदान. मुंबई.
४. कराड नगरपालिका. (२०१०). कराड नगरपालिका सुवर्णमहोत्सवी स्मरणिका: विकासाचा सुवर्णप्रवास. कराड: नगरपालिका प्रशासन.
५. संपादक मंडळ. (विशिष्ट वर्ष). क्रांतीअग्रणी: पी. डी. पाटील गौरव ग्रंथ. कराड.
६. देशमुख, अ. (२००५). आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार: यशवंतराव चव्हाण. पुणे: मेहता पब्लिशिंग हाऊस.
७. पाटील, वि. (२०१२). महाराष्ट्रातील स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि राजकीय नेतृत्व. कोल्हापूर: फडके प्रकाशन
८. सकाळ वृत्तसेवा. (१९९५, मे १०). आधुनिक कराडचे निर्माते पी. डी. पाटील. सकाळ (पुणे आवृत्ती), पृ. ५.
९. लोकमत न्यूज नेटवर्क. (२००८, ऑगस्ट १५). कराडचा कायापालट: एक ऐतिहासिक आढावा. लोकमत (सातारा आवृत्ती).
१०. तरुण भारत प्रतिनिधी. (विशिष्ट तारीख). पी. डी. पाटील: समाजकारणाचा आदर्श वस्तुपाठ. तरुण भारत.